
KISS RÉKA

A bátaszéki összeesküvés Fejezet a reformátusokat ért megtorlásokból (1961)

1961. január 14-én a Budapesti Fővárosi Bíróság zárt ülésen hirdetett ítéletet Székely Dezső bátaszéki református lelkész és társai perében. Néhány hónappal később Cseh Benjámint decsi pap ült a vádlottak padján. A hírhedt Bimbó-tanács államellenes összeesküvés címén Székely Dezsőt 15, Cseh Benjámint 3 és fél esztendőre börtönbüntetésre ítélte.¹

A két per vádlottjai közül csupán ketten viseltek református egyházi tisztséget. Székely Dezső és Cseh Benjámint szűkebb pátriájuknak megbecsült személyiségei, sok lelkipásztortársukhoz hasonlóan helyi közösségük kulcsemberei voltak, azonban nem tartoztak a tágabb körben is ismert lelkészek közé. Nem kerültek hangsúlyos szerepbe sem a forradalom napjaiban, sem azt követően. Perük nem kapott nyilvánosságot. Talán ezzel magyarázható, hogy a reformátusokat ért megtorlások szimbolikus erejű aktsaival szemben Székely Dezső és Cseh Benjámint perét mindmáig kevésbé tartja számon az egyházi közvélemény, a számos vidéki lelkipásztort ért széleskörű retorziósorozat egyikeként került be az egyháztörténet-írásba. Az ellenük indított eljárásnak – annak ellenére, hogy a kivégzett Gulyás Lajos levéli lelkipásztort követően református lelkészek közül Székely Dezső kapta a leg súlyosabb ítéletet – nincs kitüntetett helye a református történeti emlékezetben.

A kutató számára éppen ezért lehet első olvasatra meglepő, hogy a jól ismert egyházi ügyek mellett/helyett miért irányult éppen Székely Dezsőék perére a politikai rendőrség megkülönböztetett figyelme. Az állambiztonság szempontjából ugyanis a per különleges jelentőséggel bírt. 1960-ban a belső elhárítás munkájáról szóló szokásos éves jelentésben már az abban az évben

¹ A Székely-per további vádlottja között találhatjuk Rédling János bátaszéki plébánost, Várnagy Antal káplánt, Böszörményi Zoltán tanítót, Pintér István gyógypedagógiai tanárt, báró Mirbach Antal egykori földbirtokost, Antal Imre volt csendőr főtörzsőrmestert. Mindnyájan bátaszéki lakosok. Cseh Benjámint vádlott társai Flieg József gyógyszerész és Áts Kálmán állatorvos voltak. A per iratai: ÁBTL 3.1.9. V-146499/alap, 1-5.

realizált legjelentősebb ügyek egyikeként olvashatunk az ún. bátaszéki összeesküvésről.² Berényi István, az egyházi elhárítás 1957–1962 közötti irányítója titkos állambiztonsági tankönyvében³ szintén ezt az ügyet állította a forradalom utáni „református reakció” elleni harc középpontjába, olyannyira, hogy más ’56-os református ügyet meg sem említett. Székely Dezső nevén kívül pedig csupán Ravasz Lászlót, a két háború közötti időszak közismert püspökéét tartotta fontosnak kiemelni. Hollós Ervin pedig, aki ebben az időben a belső reakció elleni harc osztályának vezetőjeként tartotta kézben ennek a pernek a szálait is, néhány év múlva már mint a rendszer „nagyrabecsült történésze” egy egész fejezetet szentelt a „Székely Dezső-féle összeesküvésnek” a legjelentősebb ún. ellenforradalmi szervezeteket bemutató hírhedt propagandakönyvében.⁴

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy hogyan és miért lett egy – kis túlzással – szinte reformátusok nélküli református összeesküvés vezére egy bátaszéki pap. Miért bírt az állambiztonság szempontjából ez a sok sebből vérző ügy kiemelt jelentőséggel? Írásom tehát alapvetően egy esettanulmányra épül, melynek jelentősége azonban túlmutat önmagán. A kérdés megfejtése során ugyanis bepillantást nyerhetünk az ’56 utáni egyházpolitika boszorkánykonyhájába, valamint a forradalmat követő politikai és megtorló perek kulisszatitkaiba.

A KEZDETEK

A rendelkezésre álló dokumentumok szerint a Tolna megyei politikai osztály 1958 nyarától folytatott bizalmas ügynöki nyomozást hat bátaszéki lakos állítólagos államellenes szervezkedési ügyében, akik elhatározták, hogy fegyvereket és egy rádió-adóvevő készüléket szereznek be, hogy felkészülten várják egy reménybeli újabb forradalom kirobbanását. Az első rendőri jelentések szerint a szervezkedés vezetője Heckmann Mátyás helybéli fagylaltárus volt, tagjai pedig Heckmann ismerősi köréhez tartozó bátaszéki

² ÁBTL 1.6. 65-2060/14/1961. 10. d. Tájékoztató a belső elhárítás vonalain 1960-ban realizált jelentősebb ügyekről.

³ ÁBTL 4.1. A-3794 Berényi István rendőr őrnagy: A klerikális reakció ellenséges tevékenysége népi demokratikus rendünk ellen. Az operatív munka sajátosságai és feladataink ezen a területen. A teljes szöveg közölve: Kiss Réka – Soós Viktor Attila – TABAJDI Gábor: *Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartótiszteknek.* L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2012.

⁴ HOLLÓS ERVIN: *Kik voltak, mit akartak?* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967. 237-240. o.

kisiparosok, állami alkalmazottak. Közülük többen a forradalom alatt nemzetőrként vagy a helyi nemzeti bizottság tagjaként tevékenykedtek.

Eközben 1959-ben a Vas megyei Rendőrfőkapitányság letartóztatott egy volt csendőrtisztet, Antal Imrét, akinél a házkutatás során néhány fegyvert is megtaláltak.⁵ Antal, aki történetesen szintén bátaszéki lakos volt, rövidesen beismerő vallomást tett, mely szerint a lefoglalt fegyvereket a szervezkedés egyik tagja, a helybeli postás rejtette el nála. A nyomozás hamarosan azt is „kiderítette”, hogy a szervezkedés tagjai között további volt csendőrtiszteket lehet felfedezni. A felgyülemlett terhelő adatok birtokában 1960 januárjában letartóztatták Heckmannékat.⁶

A nyomozás addigi eredményei jól érzékelhetően igazodtak a megtorlás új irányait kijelölő friss politikai direktívákhoz. 1958 januárjában született a büntetőpolitika végrehajtásért felelős szervek, Nezvál Ferenc igazságügyminiszter, Biszku Béla belügyminiszter, valamint Szénási Sándor legfőbb ügyész közös utasítása, melynek egyik fontos passzusa szerint „a jelenleg még aktívan tevékenykedő ellenséges elemek által elkövetett politikai bűncselekmények felderítését, mint legfontosabb feladatot kell előtérbe helyezni”.⁷ Fél évvel később az állambiztonsági szervek munkájáról szóló BM jelentés pedig már meg is erősítette, hogy „a jelenleg folyó vizsgálatok többségét az ellenforradalom után elkövetett bűncselekmények miatt indított eljárások teszik ki.”⁸

A bátaszéki vasútállomáson és a helyi Földművesszövetkezet I. számú cukrászdájában folyó, de még csírájában elfojtott államellenes szervezkedésről⁹

⁵ 1 db géppisztolyt, 2 db hadipuskát, 2 db pisztolyt.

⁶ ÁBTL 3.1.9. V-146499/1. 344-350. o. Jelentés Heckmann Mátyás és társai szervezkedők (*sic!*) ügyében, Szekszárd, 1960. február 17.

⁷ **1958. január 8.** Az igazságügy-miniszter, belügyminiszter és legfőbb ügyész 103/1958. sz. közös utasítása a **büntetőpolitikánk egyes** kérdéseiről. In: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 4.*, szerk. Dr. SZABÓ Győző – Dr. HORVÁTH Ibolya et al. (A továbbiakban *Iratok 4.*) Budapest, **ÉVSZÁM HIÁNYZIK!** 794. o.

⁸ A BM jelentése az MSZMP PB a **büntetőpolitikánk egyes** kérdéseiről szóló határozatának végrehajtásáról az állami munkában. *Iratok 4.* 855. o.

⁹ Hogy valójában nem történt szervezkedés, azaz a gyanúsítást valótlán tényállásra építették, azt az állambiztonság saját belső jelentéseiben nem is nagyon igyekezett kendőzni: „Heckmann Mátyás és társai államellenes szervezkedésére jellemző a laza szervezeti forma, amelyet tükröz az, hogy az államellenes csoport nem volt kellően összefogva. A beszervezett személyek többsége a beszerzésük után nem találkozott Heckmannal. (*Sic!*) A beszervezett személyek többsége nem tudott arról, hogy kik a szervezkedés tagjai, arról pedig senki nem tudott, hogy a szervezkedésnek ki a legfőbb vezetője. A Heckmann Mátyás által bevont személyek közül 1958-ban még többen érdeklődtek a szervezkedéssel kapcsolatban, 1959-ben azonban már alig volt eset arra, hogy a beszervezett személyek érdeklődtek volna Heckmanntól a szervezkedés iránt ... A

szóló első jelentések azonban nemcsak a megtorlásnak új lendületet adó politikai igényeknek feleltek meg, melyek az ellenforradalom után is aktív ellenséges csoportok leleplezésére irányultak, hanem az osztályszempontok miatt elégedetlenkedő pártvezetés elvárásait is igyekeztek érvényesíteni. Helyi szinten próbálták (igaz, kevés sikerrel) igazolni, hogy az ellenforradalom „a kifejezetten osztályidegen elemeken kívül támaszkodik a ... volt horthy erőszakszervezetek tagjaira, a volt katonatisztekre, csendőrökre”. Az iratok tanúsága szerint ugyanis a vizsgálatok ezen fázisában a bátaszéki szervezkedést az 1958 márciusában felújított ún. csendőrüggyekkel próbálták meg kapcsolatba hozni, Bátaszéken is demonstrálva az ellenforradalmi konstrukció egyik sarokkövét, miszerint a népbíróság elé citált hajdani csendőrtisztek személyükben is reprezentálják a folytonosságot a háború előtti „ellenforradalom” és az 1956-os „ellenforradalom” között. Ez a koncepció vett fordulatot 1960 elején.

AZ EGYHÁZI SZÁL: SZÉKELY DEZSŐ ÜGYE AZ ÁLLAMBIZTONSÁG ÚTVESZTŐIBEN

A nyomozó szerveknek ekkora sikerült ugyanis „megállapítani”, hogy a háttérben valójában a helybéli római katolikus káplán, Várnagy Antal állt. Ő „szóltatta fel Heckmannt is a fegyveres szervezkedés létrehozására”, és ő tartotta illegális úton nyugattal is a kapcsolatot.¹⁰

Az egykor jellegzetesen sváb településen persze nem volt nehéz nyugati kapcsolatokat kimutatni. Ezt egy a két háború között a sváb származású Várnagyéknál cserkészésként nyaraló nyugatnémet gyógyszerész személyében találták meg a tolnai rendőrök, aprópénzre váltva az '56 decemberi hírhedt párthatározatnak a nemzetközi imperializmus aknamunkájáról szóló alaptételét.

A helyi káplánt követően Rédling Jánosra, Bátaszék római katolikus papjára terelődött a nyomozók figyelme, időközben pedig látókörökbe került a falu református lelkésze is. Az 1960. május 11-én őrizetbe vett Székely Dezsővel eleinte csak azt ismertették be, hogy részese volt a mind népesebb összeesküvésnek, néhány hónap múlva azonban már az egész szervezkedés

szervezkedésre jellemző még az is, hogy a realizálás előtt a csoport aktív ellenséges tevékenység végrehajtására feladatot nem kapott. A szervezkedésben kifejtett tevékenység a csoport további szélesítésére irányult.” Összefoglaló jelentés Heckmann Mátyás és társai ügyében Budapest, 1960. augusztus 2. ÁBTL 1.6. II/8. Monográfiák 2/F. kötet 117. o.

¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-146499/1. 357. o. Jelentés VárnagyAntal r.k. káplán ügyében, 1960. ápr. 21.

vezetőjévé avatták. 1960 júniusában immáron Székely Dezső-ügyként folytatódott a vizsgálat, s a megyei politikai nyomozó osztályról felkerült az anyag Budapestre a központi szervekhez. Ezzel párhuzamosan az állítólagos összeesküvés karaktere is megváltozott: csendőryügből egyházi ügy lett, Heckmannék perét pedig leválasztották Székely Dezsőékéről.

Székely Dezső életpályájának több mozzanata is alkalmas volt arra, hogy egy rendszerellenes szervezkedés vezetőjének szerepét osszák rá. A Felvidéken született, 1947-ig itt szolgált református lelkészként, majd jelentősebb egyházi tisztséget kapott, püspöki titkár lett. Helyi szintű pártpolitikai feladatokat vállalt a szlovákiai Magyar Nemzeti Pártban, illetve az első bécsi döntés után a kormányzópártban, a Magyar Élet Pártjában. A felvidéki magyarok kényszeráttelepítése során került sokadmagával Bátaszékre, ahol a jellegzetes katolikus sváb környezetben megszervezte a református gyülekezetet. Mindezek az életrajzi adatok az állambiztonság interpretálásában a rendszerellenes ideológiai elkötelezettséget, valamint a településen belüli kiterjedt befolyását támasztották alá.

A legfontosabb életrajzi mozzanatnak azonban Székely Dezső svájci teológiai tanulmányai bizonyultak. Időközben ugyanis további „nem várt fordulat” állt be a bátaszéki ügy vizsgálatában. „Hosszas nyomozás után kiderült”, hogy a szervezkedés valójában már 1956 nyarán, az Egyházak Világtanácsa (EVT) Központi Bizottságának nevezetes galyatetői ülésével kezdetét vette, melyen részt vett Henri d’Espine, Székely Dezső egykori svájci professzora is. Székelynek egy közös autótút erejéig sikerült nem hivatalos keretek között is találkoznia volt tanárával, s e találkozon a nyomozati iratok szerint d’Espine professzor arról beszélt, hogy a nemzeti érzésre építve, a katolikus egyházzal összefogva kell küzdeni a közös ellenség, a kommunizmus ellen. Ráadásul, egy hamisítatlan, kémregénybe illő fordulattal, a svájci teológus professzor az autóban egy pisztolyt is átadott a bátaszéki papnak a következő szavakkal: „emlék és egyben jelkép is.”

A kikényszerített beismerő vallomások alapján így egy csapásra egy nemzetközi kapcsolatokkal bíró, és akár a csendőrszál nélkül, önmagában is bizonyítható fegyveres összeesküvés első számú gyanúsítottjává vált Székely Dezső.

Az összeesküvés végső fikcióját a fent hivatkozott 1960-as BM-jelentés a következőképen foglalta tömören össze:

„SZÉKELY DEZSŐ és társainak államellenes szervezkedésében református és katolikus papok, volt csendőrök s különböző osztályidegen elemek vettek részt. Szervezkedésük már az ellenforradalom után megkezdődött. 1957-ben a szervezkedés vezetője Székely Dezső ref. pap összejövetelt tartott saját lakásán. Ez alkalommal közösen memorandumot szerkesztettek, melyben összefoglalták,

hogy az elkövetkezendő időkben a csoport tagjainak milyen feladatai lesznek. Céljaik voltak többek közt: az általuk megbízható személyek funkcióba állítása, egyes olyan személyek eltávolítása a református egyháztól, akik az állam és egyház közötti megállapodással szimpatizáltak. Bár a szervezkedés református papi vezetés alatt állt, ebbe katolikus papokat is bevontak azzal az elképzeléssel, hogy »közös az ellenségük, közösen kell összefogni és harcolni ellene«. Ennek a közös platformnak alapján folytatták népi demokratikus államrendünk elleni tevékenységüket. A szervezkedés külföldi kapcsolattal rendelkezett. Még 1956-ban az akkor Galyatetőn megrendezett EVT ülésen teremtett kapcsolatot SZÉKELY DEZSŐ az EVT egy külföldi tagjával. Találkozásuk alkalmával ez a személy felhívta SZÉKELY figyelmét, hogy többet kell tenni annak érdekében, hogy Magyarországon a fennálló társadalmi rendszer megváltozzék. Módszerbeni utasításokat is adott SZÉKELY-nek, hogy a cél érdekében milyen munkát kell kifejtetni. Jelképként átadta pisztolyát SZÉKELY DEZSŐ-nek. A későbbiek során SZÉKELY részben levelezésen, részben egy nyugati követségen lévő személyen keresztül diplomáciai úton tartotta a kapcsolatot megbízottjával. Számára illegális úton küldött ki különböző értesítéseket, melyekben ismertette a hazai helyzetet.

A szervezkedés a későbbiek folyamán széleskörűen kiterjedt és abban a legkülönbözőbb egyházi, polgári deklaszált értelmiségi személyek és a volt horthysta erőszakoszervek egyes tagjai vettek részt. A szervezkedésben résztvevő csendőröket és egyéb horthysta elemeket adott esetben fegyveres akció végrehajtása és a rendszer híveivel való véres leszámolás gondolata vezette.”¹¹

A nyomozati és periratok emellett további olyan részleteket is tartalmaznak, amelyekre az 1960-as összefoglaló nem tért ki, ugyanakkor a református szál értelmezéséhez nélkülözhetetlenek. Székelynek a ráállított fogdaügynök hathatós közreműködésével formálódó vallomásai egy olyan koncepcionális keretet vázoltak fel, melynek végső célja a forradalom napjaiban az egyház megújítására életre hívott Református Megújulási Mozgalom behálózása volt. A megtorló hatalom érdeklődésének és érdekeinek megfelelően szerkesztett új elbeszélések immáron arról szóltak, hogy a bátaszéki lelkész valójában a svájci professzor és a Református Megújulási Mozgalom között tartotta a kapcsolatot. Először még csak a Mozgalomban résztvevő tolnai és baranyai lelkészek szintjén, akik a vádiratban összegzett konstrukció szerint immár d’Espine szavainak szellemében tanácskoztak a szocialista rendszerhez hű egyházi vezetők leváltásáról. Majd kiderült, hogy Székely ténykedésének köszönhetően 1956 őszen a bátaszékiek szervezkedése Dunántúl jó néhány megyéjében az

¹¹ ÁBTL 1.6. 65-2060/14/1961. 10. d. Tájékoztató a belső elhárítás vonalain 1960-ban realizált jelentősebb ügyekről.

ellenforradalom gyújtópontját jelentette. Végezetül pedig november 4-ét követően Székelyben megérett az elhatározás, hogy a d’Espine-től kapott utasítások értelmében egy illegális szervezet életre hívását kezdeményezze. Ezt a terhelt beismerő vallomásai mellett levelezése is bizonyította. Legalábbis Hollós Ervin szerint, aki a szervezkedést ismertető propagandakönyvében d’Espine szellemi irányító szerepét a következőképpen támasztotta alá: „Talán nem érdektelen, hogy Székely Dezső 1957 végén a svájci követség útján levélben így számolt be Henry D. Espine-nek (*sic!*) : »...a lelkek gondozása mindenütt folyik...« Ebből a professzor megértette, hogy az illegális munka tovább folyik, erre utal az 1958 januárjában irt válaszlevél is: »...Önt soha nem felejtjük el és jó munkát kívánunk Önnek...«”¹² Székely a d’Espine-től kapott iránymutatás nyomán társaival felkereste a Megújulási Mozgalom forradalom alatti vezetőit, Ravasz László volt püspököt és Pap Lászlót, a Budapesti Református Teológiai Akadémia népszerű dékánját, akik mindketten támogatták a kezdeményezést, bár miként a vádirat fogalmazott, „Pap László püspökhelyettes még élesebben vetette fel a lelkészek államrend elleni fellépésének kötelességét.” Székely Dezső és társai az elhangzottakat egyértelműen úgy értékelték, hogy „az nyílt felhívás államellenes politikai tevékenységre. Székely egybevetette a d’Espine-től hallottakat Ravasz László álláspontjával, és megállapítva az utasítások azonos tartalmát, cselekvésre határozta el magát.”¹³ A szervezkedésbe bevonta a katolikus egyház helyi képviselőit, akik megszerezték Rogács Antal pécsi püspök támogatását is.

De miért is lett egy svájci professzor a magyar reformátusok forradalom alatti tevékenységének külföldi szellemi irányítója? Hogyan vált egy egyszerű látogatásból a politikai rendőrség narratívájában államellenes összeesküvés? Miként lett az egykori püspök és a külföldön is jó nevű teológiai dékán egy falusi pap által vezetett helyi érdekeltségű összeesküvés szellemi vezére? Van-e belső logika a felettebb gyenge színvonalú, első olvasásra esetlegesnek és abszurdnak tűnő állambiztonsági fikció mögött?

A válaszhoz Berényi István, az egyházi elhárítás vezetője által irt összefoglaló értékelés adhatja meg a kulcsot.

„Az egyházi reakció bár burkolt formában, de igyekezett akadályozni az egyházon belüli kibontakozást is. Nehezítette a helyzetet az is, hogy a „Megújulási Mozgalom” vezetői a feloszlítás ellenére illegálisan tovább dolgozott. Továbbra is szították a hangulatot a munkás-paraszt kormány ellen, támogatták az akkor meglévő ellenforradalmi politikai elemek politikai és gazdasági követeléseit. Létük fenntartása miatt azonban módszert változtattak és áttértek a túlzott

¹² HOLLÓS: i. m. 240. o.

¹³ ÁBTL 3.1.9 V-146499. Vádirat Székely Dezső és társai ügyében, 328-333. o.

hitélet hirdetésére. Mivel a misszió és az evangelizáció az ellenforradalom előtti időszakban korlátozva volt, megpróbálták a missziós, illetve evangelizációs tevékenységet kiszélesíteni. A nyugati egyházak felismerve ennek jelentőségét, hathatós anyagi támogatást nyújtottak ennek érdekében.

Az aktív hitélet kiszélesítésére való törekvés mellett Ravasz László elvi jóváhagyása mellett illegális szervezetet is létrehoztak. Tolna megyében pl. Székely Dezső ref. lelkész vezetésével illegális szervezkedést hoztak létre, melynek célja volt: reakciós elemek tömörítése, a kibontakozás akadályozása, a tsz-mozgalom elleni agitáció. Székely nyugati kapcsolatokkal is rendelkezett, ahonnan erkölcsi támogatást kapott.¹⁴

Az állambiztonsági logika megértéséhez mindenekelőtt érdemes a vizsgálati osztály 1960-as és az egyházi elhárítás 1963-as összefoglalóját összevetni és a hangsúlyeltolódásokra odafigyelni. Az 1960-es jelentés a *bátaszéki összeesküvésről* szolt. Egy alapvetően helyi érdekeltségű, osztályidegen elemekből álló, rendszerellenes összeesküvés képét rajzolja fel, melyben az egyházi irányítás kiemelt, de nem kizárólagos szerepet kapott, és érzékenyen reagált a felmerült református és katolikus kapcsolatokra. A Berényi-féle interpretáció már címében is jelzi a különbséget. Ez a *Székely Dezső-féle összeesküvést* foglalja össze röviden, amelyben a református összefüggések válnak kizárólagosan dominánssá. Berényi összefoglalásában sem a helyi vonatkozásoknak, sem a katolikus kapcsolatoknak nem volt jelentőségük, ellenben kiemelt hangsúlyt kapott a Megújulási Mozgalom, és külön is kitért Ravasz László egykori püspök elvi irányítószerepére, melyet 1960-ban még meg sem említettek. Továbbá, Berényi szövege tömör összefoglalását adja az egyházi elhárítás által a református reakció tevékenységéről kidolgozott alapnarratívának, mely szerint – az ellenforradalom fő okait kijelölő hírhedt 1956. decemberi párthatározattal egybecsengően – a református egyházon belüli „ellenforradalmi fejleményeket” döntően két tényező alakította. A „nemzetközi imperializmus aknamunkáját” protestáns vonalon elsősorban az Egyházak Világtanácsa végezte el. A „Horthy-fasizmusnak” megfeleltethető „klerikális reakciót” pedig lényegében a Megújulási Mozgalommal azonosította.

Berényi végső soron '56 református egyházi vonatkozásainak állambiztonsági értelmezését, pontosabban a szervek által megkonstruált és kanonizált felfogását rögzíti, melynek középpontjában a Megújulási Mozgalom állt. Ennek a történeti-kanonizálási folyamatnak az alakulása az egyházi elhárítás szerveinek 1957-es újjászervezésétől kezdve nyomon követhető a református egyházzal foglalkozó állambiztonsági jelentésekben,

¹⁴ ÁBTL 4.1. A-3794; *Hogyan üldözzünk*, 179. o.

összefoglalókban, egyik leglényegesebb állomását pedig éppen a Székely Dezső ügy jelentette. Azonban ha az *origo* a politikai rendőrség interpretációjában a Megújulási Mozgalom volt, akkor miért Székely Dezső és miért nem Ravasz László vagy Pap László ült a vádlottak padján?

A KÁDÁRI EGYHÁZPOLITIKA KEZDETEI

Az okok megfejtéséhez a kádári egyházpolitika alapjait kell megértenünk. A forradalom és szabadságharc napjait tömeges és kegyetlen megtorlás követte. A szovjet megszállókkal érkező kádári vezetésnek azonban kezdetben sem érdeke, sem módja nem volt arra, hogy az egyházakkal szemben is nyíltan fellépjen. A széles társadalmi ellenállásba ütköző MSZMP hatalma konszolidálásához egyházpolitikájában is taktikázásra kényszerült. Ez azonban közel sem jelentette a burkolt nyomásgyakorlás és az erőszakos akciók elmaradását, melyek a súlyos fizikai bántalmazásokon át egészen a politikai gyilkosságokig terjedhettek. Hogy a nyilvánosság felé meghirdetett egyház- és vallásszabadság a gyakorlatban mennyit is ért, Horváth János, az egyházügyi hivatal elnöke meglehetősen kendőzetlen formában hozta egy református egyházi értekezleten a jelenlévők tudomására: *„A mi felügyeleti jogunk ma különösképpen arra irányul, minél minimálisabbra szorítsuk le az egyházon belüli reakciós ellenforradalmi törekvéseket. Még akkor is, ha bizonyos törvényekbe ütközünk eközben, mert az ellenforradalmi erők sem nézték a törvényességet.”*¹⁵

A mind magabiztosabbá váló hatalom 1957 tavaszán látta elérkezettnek az időt, hogy az egyházpolitika aktuális kérdéseit, köztük elsőrendűen a Mindszenty-kérdést, a pártvezetés szintjén is megtárgyalja. Ekkor jelölték ki az egyházakra kiterjesztett megtorlás fő irányvonalait is. Ezt két, egymással szorosan összefüggő, de bizonyos fokig rivalizáló szempont határozta meg. Az egyik érvényesítendő irányelv az egyházak egymás elleni kijátszásának mesterfokra vitt taktikája volt. Miként Kállai Gyula, az MSZMP ideológiai titkára és egyben a kormánynak a művelődésügy vezetésével megbízott tagja fogalmazott: *„Vannak itt javaslatok arra nézve, hogy letartóztatásokat kell csinálni. Én ezt javaslom. De meggondolandó, hogy pl. a református egyházból tartóztassunk-e le papokat. Kezdjük a katolikusokkal, ezt meg fogják tudni a reformátusok is és tudják, mihez tartásuk magukat.”*

¹⁵ Dunamelléki Egyházkerület Ráday Levéltára A/1 c 116 (2471). A Dunamelléki Egyházkerület esperesi és gondnoki értekezletének jegyzőkönyve, 1957. március 13.

A mérleg másik serpenyőjében azonban az ún. ellenforradalmi maradványok felszámolásának és az egyházakon belüli megújulási törekvések kíméletlen megtorlásának követelménye állt: „*a nyíltan ellenséges papokat természetesen nemcsak a katolikus, hanem a többi felekezeti egyházakból is le kell tartóztatni.*”¹⁶

A párthatározatnak súlyos foganatja lett. A következő hónapokban több mint nyolcvan egyházi személyt vettek preventív őrizetbe. Az internált, bebörtönzött lelkészek közül jellemzően sokan kis falvak papjai, vagy éppen szerzetesek voltak, akik egy-egy kisebb közösség hiteles, nagy erkölcsi tőkéjű vezetőinek számítottak. A büntetőeljárások országosan érintették és félemlítették meg az egyházakat, ugyanakkor – az egyházüldözés látszatát kerürendő – egymástól elszigetelten folytak. Ezt a taktikát tükrözte, hogy az egyházak legjelentősebb személyiségeit érintő, nagyszabású nyilvános pereket nem indítottak, sőt az egyházi személyeket gyakran nem is egyházi perben ítélték el. Ennek jellegzetes példája Gulyás Lajos levéli református lelkész ügye, akit a klasszikus koncepciók elemekkel átszótt hírhedt győri-mosonmagyaróvári per harmadrendű vádlottjaként ítélték halálra – papi személyek közül egyedül.

A megtorlás másik református célcsoportja a forradalom alatt az egyház megújítására szerveződő *Református Megújulási Mozgalom* tagjai és vezetői lettek. A budapesti teológia nagytekintélyű dékánja, Pap László és a visszahívott nyugalmazott püspök, Ravasz László szellemi irányításával 1956 november közepén szárnyat bontó mozgalom törekvéseit néhány hét alatt egyhangú támogatásáról biztosította a református egyház több mint 900 gyülekezete. A Megújulási Mozgalom a fegyveres ellenállás leverését követően közel két hónapig folytatta tevékenységét, s még februárban is érkeztek támogató levelek, miközben az országban gőzerővel folytak a statáriális perek, internálások, letartóztatások, munkahelyi elbocsátások. A mozgalom országos ismertsége, a presbitériumok többségének nyíltan vállalt támogatása tükrözte, hogy a forradalom alatt levegőhöz jutott egyház belső mozgásai elérték a legeldugottabb gyülekezetet is. A benne rejlő lelki-szellemi erőt jól érzékelte az egyházpolitikai restaurációra törekvő hatalom is, s ezért nem véletlen, hogy a forradalmat követő református egyházpolitika legfőbb ellenségét éppen a Megújulási Mozgalomban látta.

Ennek megfelelően kezdetben egyfelől két szimbolikus személy, Ravasz László és Pap László sorsa állt az egyházpolitikai döntések célkeresztjében,

¹⁶ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 17. ő. e. 13. o. Az MSZMP Intéző Bizottsága által 1957. március 5-én tartott ülésének jegyzőkönyve (1957. március 5.). Kállai Gyula hozzászólása.

másfelől néhány fiatalabb, nagy népszerűségnek örvendő budapesti lelkészé, többek között Joó Sándoré és Gyökössy Endréé.

Horváth János az 1957 márciusi Ideiglenes Intéző Bizottsági ülésre készített előzetes előterjesztésében az egyházpolitika közvetlen feladataiként név szerint is javaslatot tett nyolc a Megújulási Mozgalomban aktív szerepet vállaló, ismert budapesti református lelkész, köztük Ravasz és Pap internálására.¹⁷ 1957 elején tehát felmerült annak a lehetősége, hogy a református egyházi ellenállás szimbolikus személyiségeivel szemben adminisztratív eszközökkel lépjenek fel, a hatalom azonban továbbra sem volt érdekelt a látványos egyházi megtorlásban, országosan ismert református egyházi személyiségeket felvonultató bírósági eljárásban. Miként azt az egyházi elhárítás területén még újonc Valykó István hadnagy érezhető elégedetlenséggel panaszolta összefoglalójában: „*az egész ügyben a felső vezetés utasítása miatt, mely egyházpolitikai szempontot tartott szem előtt csak preventív őrizetbevétel történt.*”¹⁸

Mindez korántsem jelentette azt, hogy a politikai rendőrség lezártnak tekintette volna az „egyházi ellenforradalom vezetőivel” szembeni jogi megtorlás kérdését. A Megújulási Mozgalom ügye 1958-ban került újra a belügyi szervek asztalára. Ehhez az évhez két fontos párthatározat köthető, amelyek hosszú időre rögzítették a kádári egyházpolitika sarokpontjait. Gyakorta idézett újdonságuk volt, hogy különválasztották a klerikális reakció és a vallásos világnézet elleni harc módszereit.

A párthatározat tett azonban két további, a protestánsokat érintő későbbi állambiztonsági operációk megértése szempontjából kulcsfontosságú megállapítást is. Az egyik szerint: „*a klerikális reakció tevékenységében egyaránt alkalmaz legális és illegális eszközöket.*”¹⁹ Ez az állambiztonsági ügyek tükrében azt jelentette, hogy a párthatározat továbbra is lehetővé tette, hogy az egyházi elhárítás gyakorlatilag bármilyen vallásos tevékenységgel szemben felléphetett adminisztratív eszközökkel. Másrészt az '58-as határozat kifejtette, hogy „*az egyházi reakció kapcsolatban van az egyházon kívüli reakcióval.*”²⁰ Ez a megállapítás pedig újfent lehetővé tette, hogy egyházi személyeket ne kifejezetten egyházi perekben ítéljék el, hanem ügyüket össze lehessen kötni más ún. „ellenforradalmi csoportok” ügyével.

¹⁷ MOL XIX-A-21-d-0011/1957. 2. d. Előterjesztés az egyházpolitikai helyzet rendezésére. 1957. február 7., illetve MOL M-KS_288. f. 49/ 1 ó. e. 261. Horváth János levele Kállai Gyulához. 1957. február 26.

¹⁸ ÁBTL 3.1.9. O-13686/2. 49-50. o. Jelentés... 1957. december 13.

¹⁹ MOL XIX-A-21-d-002-11/1958. 10. o.

²⁰ MOL M-KS-288. f. 5/87. ó. e. Jegyzőkönyv az MSZMP PB 1958. július 22-i üléséről.

Miután önálló nagy protestáns perhez továbbra sem sikerült kellő politikai támogatás szerezni, az állambiztonság a „politikai reakció” két területével igyekezett a református ellenzéket összekapcsolni: a katolikusok elleni eljárásból is jól ismert ún. „ifjúsági vonallal” és az ún. „nacionalista ellenzékkel”. A feladat a politikai rendőrség számára rutinszerű volt. Az állambiztonsági szervek asztalán hamarosan vaskos akták bizonyították, hogy a Megújulási Mozgalomból 1957–58 során több illegális ifjúsági és értelmiségi mozgalom nőtt ki. Az egyházban nagy tekintélyt és közbizalmat élvező Pap Lászlót pedig „sokoldalú operatív feldolgozás alá vonták, annak megállapítása érdekében, hogy jelenleg hogyan fogja össze és irányítja az egyházi jobboldalt, és esetleg hogyan kapcsolódik a magyar közösség vonalához.”²¹ A Pap László elleni eljárás azonban végül ismét lekerült a napirendről. Megbüntetését végezetül az egyházvezetésre bízták, akik az egykori dékánt és püspök-helyettest egy Tolna megyei szórványgyülekezethez száműzték segédlelkésznek.

Az egyházpolitika és az állambiztonsági munka alakulása szempontjából az újabb fordulatot az MSZMP PB 1960. június 21-i ülése hozta. A megtorlások első hullámaival követően ekkor fordult ismét az egyházi közösségek felé a titkosszolgálatok figyelme. Hollós Ervin, a BM belső reakció elleni harc osztályának vezetője az új direktívákat a következőképpen indokolta: „Az illegális klerikális szervezetek a legnagyobbak. A többi szét van esve ... A klerikális szervezkedéseknél nagy nehézség, hogy rengeteg fiatal vonnak be ... Ez nekünk azért is jelent nehézséget, mert sokkal tovább kell dolgoznunk, hogy megtaláljuk a vezető centrumokat.”²²

A vezető eszmei centrumot pedig a belügy egyre inkább a sommásan nacionalizmusnak bélyegzett nemzeti eszmerendszerben vélte megtalálni. A vallási és a nemzeti gondolat elleni közös fellépés szándéka leginkább a református egyházzal kapcsolatban érhető tetten. Németi József, a politikai nyomozó főosztály vezetője egyenesen úgy fogalmazott, hogy a „protestáns egyházak területére húzódtak a volt Magyar Közösségi-ek, jobboldali parasztpártiak, népiek. Az egyház legális kereteit felhasználják nacionalista, sovinszta nézetek terjesztésére.”²³

Ez egyben tág teret engedett annak is, hogy az állambiztonság az „ellenforradalmi maradványokat” egyházi keretek között kereshesse, azaz az egyházellenes intézkedéseket minél inkább a politikai perekhez köthesse. Ugyanakkor – amint arra Soos Viktor Attila mutatott rá egy tanulmányában –

²¹ ÁBTL 3.1.9. O-13586/4. 237. o. 1958. dec. 5. munkaterv az 1959. évre.

²² MOL M-KS 288. f. 5. cs. 188. ő. e.

²³ MOL XIX-B-1-x 10-2/29/1961. Országos Főkapitányi értekezlet, 1961. május 5–6. Az 1961. május 5–6-án a politikai nyomozószervek részére tartott országos értekezlet jegyzőkönyve. (8. d.)

mindez egy tágabb koncepcióba is illeszkedett. Az '56 utáni megtorlásokat követően ugyanis a politikai rendőrség igen nagy energiákat fordított a rendszer új ellenségképezésének megalkotására.

Az állambiztonsági módszereknek szabad utat adó határozatot 1960 őszén és 1961 elején újabb nagyszabású adminisztratív intézkedéssorozat követte, elsősorban a katolikus egyházzal szemben, ennek volt csúcspontja az ún. *Fekete Hollók*-akció. Ezzel egyidejűleg a politikai rendőrség újfent elővette a Megújulási Mozgalom lezáratlan aktáit is és elkészítette egy újabb per forgatókönyvét, melynek során sor került a forradalommal kapcsolatban a református lelkészeket ért jogi megtorlóssorozat utolsó epizódjára. Így került sor Székely Dezső perére.

SZÉKELY DEZSŐNEK ÉS TÁRSAINAK PERE

A megvalósult per azonban megint csak nem az egyházi ellenzék jelentős alakjai, hanem kevésbé ismert, vidéki lelkészek ellen realizálódott. Ez a per az állambiztonság értelmezésében az „1951 óta tartó, 1956-ban pedig a Megújulási Mozgalomban kicsúcsosodó református összeesküvésről” szól. Ebben a perben gyakorlatilag '56 református vonatkozásainak állambiztonsági *kanonizálása történt meg*. Most bírósági ítéletben is rögzítették az addig csak az egyházi elhárítás operatív munkájában és belső jelentéseiben ismételt „református ellenforradalom” legfőbb tételeit.

A Székely Dezső perben tehát a Megújulási Mozgalom felett hirdetett ítéletet a bíróság, a Megújulási Mozgalom *vezetői* felett azonban *nem*. S ezen a ponton újra tetten érhető az az 1956 óta tartó, sőt korábbra datálható feszültség, ami a párt által megszabott egyházpolitikai érdekek és az állambiztonsági munka között feszült. Ez utóbbi folyamatosan termelte a terhelő adatokat, de a politikai akarat vagy nem tudta vagy nem akarta azokat érdemben felhasználni, realizálni.

1960. december 6-án a Bimbó-tanács megkezdte a Székely-per tárgyalását. Másnap, december 7-én Hollós Ervin osztályvezetői értekezletet tartott a „református egyház területén folyó ellenséges tevékenységgel kapcsolatos munkáról”. Hollós mondatai meglehetősen nagy elégedetlenségről árulkodtak. „Az eddig végzett munkával kapcsolatban megállapítható, hogy vannak eredményeink, de a munka üteme nem kielégítő. Berényi elvtárs nem vezette elég lendületesen a református vonalon dolgozó csoport munkáját, pl. Székely-

*Kasánszky*²⁴ ügy. Ezen változtatni kell, nagyobb lendülettel kell irányítani a munkát” – adta ki a direktívát Hollós.

Noha a református ellenállás vezetőivel szemben nem sikerült büntetőeljárást kezdeményezni, Hollós továbbra sem tett le arról, hogy egy későbbi pert megalapozzon. „A Székely ügyben: gondoskodni kell arról, hogy a tárgyaláson felmerülő terhelő adat (olyan személyekre, akik ellen most nem folyik eljárás) szerepeljen a bírósági jegyzőkönyvekben. A Bírósággal a II/8 osztályon keresztül meg kell beszélni, hogy az iratokat küldje vissza az ügyészségnek a nyomozás lefolytatás végett azok ellen a személyek ellen, akikre a tárgyaláson terhelő adatok merültek fel.”²⁵

A politikai szempontok továbbra sem tették lehetővé Ravasz Lászlóék bíróság elé állítását. A politikai rendőrség működése, a megtorlás belső logikája azonban kikényszerítette, hogy a „legjelentősebb református ellenforradalmi szervezet” ne maradjon ki a megtorlás folyamából. Az állambiztonságnak a saját maga számára is bizonyítani kellett, hogy a leplezett ellenforradalmi bűnök nem maradnak büntetlenül. S még ha a felsőbb egyházpolitikai érdekek nem is tették lehetővé az úgymond valóságos bűnösök elleni perek lefolytatását, személyi szinten a megtorlást, a szervezet ellen és a szervezet mögött húzódó szellemiség ellen lefolytatták a pert, kimondták a bűnösséget, ezt belefoglalták a vádiratba és az ítéletbe, s ezek megteremtették az alapját az esetleges további felelősségre vonásoknak is.

Az egyházakkal azonban a nyilvánosság előtt kiegyezésre, konszolidációra törekvő kádári imázst egy ilyen per erőteljesen zavarta volna. Így érthető meg, hogy végülis, a propaganda szintjén, a bevezetőben említett Hollós Ervin-könyv már egy újabb arculattal ruházta fel Székely Dezső összeesküvését: a szervezet nevét Református Megújulási Mozgalomról Magyar Megújulási Mozgalomra változtatta, a nagyközönség elé tárt verzióból pedig már kihagyott minden országos református szálát, ismert egyházi személyiségre, így Ravasz Lászlóékra vonatkozó utalást is. A kör bezárult. Az 1966-ban közzétett nyilvános verzió szerint Henri d’Espine svájci professzor Székely Dezső közvetítésével végső soron meg nem nevezett bátaszéki összeesküvőknek és háborús rémtetteket elkövető volt csendőröknek adott szellemi iránymutatást.

A kulisszák mögött azonban az egyházi elhárítás rendületlenül tovább dolgozott. Még meg sem száradt a tinta a Székely Dezső-per ítéletén, amikor a

²⁴ Utalás Kasánszky Zsombor és 23 társa ellen indított büntetőeljárásra. A per alapvetően a középiskolás diákság elleni nagyszabású megtorlóssorozatba illeszkedett. A vizsgálat egy szakaszában a napvilágra került személyes kapcsolati szálak segítségével megpróbálták az állítólagos illegális szervezkedést egészen Ravasz Lászlóig vezetni. ÁBTL 3.1.9. V-146875.

²⁵ ÁBTL O-13586/4 277-278/a. Feljegyzés... 1960. december 8.

politikai rendőrség már egy újabb, minden eddiginél nagyobb formátumú református szervezkedésről tett jelentést: *„Székely Dezső és társai fegyveres szervezkedésének realizálása során nyert adatok és az újabban szerzett értesülések bizonyítják, hogy a prot. egyházakon belül lévő ellenséges erők aknamunkája nem korlátozódott Székely Dezső és társai tevékenységére, hanem az egész ország területét átfogó ellenséges csoportok aktivizálódásáról van szó...”*²⁶ Így kezdődött a titkosszolgálati keresztségben Hitvallók fedőnevet kapott újabb reformátusok elleni állambiztonsági operáció.

²⁶ ÁBTL 3.1.9. O-13586/4 278-278a Jelentés... 1961. június 16.